

ління Пенсійного фонду або центру зайнятості населення, якому відомі всі «нюанси» та проблеми практичної реалізації законодавчих норм.

Отже, як бачимо, діяльність районних управлінь юстиції в галузі правового виховання має здебільшого формальний характер і зводиться до одного із пунктів плану роботи. Це також пояснюється великою завантаженістю відповідних фахівців і переважанням інших показників та напрямків діяльності.

Тим не менш у наукових дослідженнях останніх років підкреслюється, що правове виховання – це цілеспрямована, систематична діяльність держави, її органів та службовців, громадських об'єднань та трудових колективів з формування і підвищення правової свідомості та правової культури, певна система правових знань, умінь, навичок правового мислення, відчуття права, законності, поваги до права і закону, до тих соціальних цінностей, які регулюються і охороняються правом та законодавством. Як зазначає С. Максимов, для ефективності воно повинно бути системним, систематичним, цілеспрямованим та організованим. Однак, на превеликий жаль, у реаліях сьогодення ці принципи залишаються лише декларативними. Саме тому завданням держави, в тому числі органів Міністерства юстиції, є зміна підходу до правовиховної політики, орієнтація на її «коефіцієнт корисної дії», а не на формальне звітування про кількість виконаних із запланованих заходів. Адже без ефективної роботи в напрямку підвищення рівня правової освіти та правової культури населення українському суспільству так ніколи й не стати правовим.

Ю. В. Мелякова

СІМЕЙНА МОДЕЛЬ ЯК КРИТЕРІЙ ПРАВОВОЇ ЕТИКИ СУСПІЛЬСТВА

Серед визнаних джерел правосвідомості і правового виховання основне місце посідають сімейні стосунки. І це твердження виправдовує себе не тільки у правовиховній практиці країн традиційної або релігійної систем права. Тому метою виступу є аналізування сімейної моделі правової етики і визначення ступеня або можливості її укорінення у вітчизняному суспільстві, а також виявлення соціальних і моральних чинників, що заважають цьому процесу.

Етноментальні особливості правової культури відіграють не останню роль у процесі переоцінювання цінностей, що спостерігається сьогодні. Отже, особливої актуальності набуває проблема раціонального і органічного синте-

зування вітчизняних і західних традицій права, первинною засадою для узгодження яких є мораль.

Родинні цінності і моделі поведінки, що закладені на рівні психоемоційної генетики та засвоєні від родичів на початковому етапі формування свідомості людини, радикально впливають на її правовий світогляд, визначають самі принципи її ціннісного і пізнавального ставлення до суспільства та його членів, формують поведінкові стереотипи, розставляють пріоритети у стосунках «Я» – «Інші». Ефективність сімейного виховання зумовлена його психологічним підґрунтям, початковістю, а також своєю інтимністю і високим ступенем довіри до наставника. Тому в подальшому житті при становленні особистості йдеться, скоріше за все, не про конкуренцію сімейних і суспільних ідей і авторитетів, а про оцінювання і засвоєння нових суспільних і колективних цінностей під кутом зору, що притаманний особі як члену конкретної родини. Адже сімейна самоідентифікація особи випереджає її соціальну самоідентифікацію як члена певної групи, колективу.

Яскравим доказом визначальної ролі сім'ї у становленні правосвідомого громадянина й успіхів у правовиховній політиці держави може слугувати ситуація, що склалася у суспільствах традиційної правової сім'ї (зокрема Китаї та Японії), де пріоритет сімейних цінностей обумовлює високий рівень правової культури громадян, навіть за умов слабкого розвитку правової системи, юридичної інфраструктури, негативного суспільного ставлення до законодавства та правового нігілізму в цілому.

У країнах традиційної і релігійної правових сімей, на відміну від країн англо-американської системи права, зокрема США, не існує закону про ювенальну юстицію, що мав би регулювати питання опікування в справах неповнолітніх. У разі, коли діти залишаються без батьківської опіки, піклування про них беруть на себе не державні установи, а інші члени родини, сільської общини, релігійної громади, сусіди тощо. Механізм громадської саморегуляції більшості справ у галузі цивільного, сімейного і ювенального права, який діє в країнах Близького і Арабського Сходу, свідчить про високий рівень моральної відповідальності, правової свідомості, дисциплінованості, самоконтролю та взаємної довіри членів східних суспільств. Підставою їх громадської свідомості традиційно вважають колективну орієнтацію і переважання загальних інтересів в індивідуальній системі цінностей.

Сімейна модель міжособистісних стосунків, перенесена конфуціанською культурою на суспільство і правову регуляцію, сприяла укоріненню особливого принципу правової соціалізації особистості – через суспільне визнання її гідності. Так, у правовій саморегуляції особа східноазійського менталітету керується страхом перед суспільним осудом і бажанням рольової ідентифіка-

ції в колективі. Орієнтація на зовнішнє оцінювання з боку інших визначає за мету не індивідуалізацію особи під гаслом «Полюби себе!», а навпаки, забуття про себе заради інших. Східна особистість – результат не самоствердження у колективі, а суспільного визнання.

Важко уявити собі матір, яка самостверджується за рахунок своєї дитини, не готова до альтруїстичної жертви заради неї, визнає власні інтереси вищими за інтереси свого малюка. Навряд чи така поведінка може відповідати моральному ідеалу будь-якого національного менталітету. Проте проєкція таких принципів поведінки на пересічного громадянина суспільства не може викликати однозначного оцінювання. На погляд європейця, вони є шокуючими для батьківської позиції, але не для громадянської.

Така диференціація сімейної і соціальної моделей поведінки характерна для члена демократичного суспільства. У суспільстві ж традиційного типу немає принципового розрізнення між ними, тому батьківське піклування виступає загальним соціально-правовим принципом, а сімейне право не знаходить свого позитивного закріплення і здебільшого здійснюється на засадах традиційного громадського саморегулювання.

Слід зауважити, що саме із колективістською орієнтацією і патріархально-родовими стереотипами свідомості азіатів пов'язана особлива жорстокість їх карної політики, що здійснюється за принципом адекватного покарання-кари [1]. Еквівалентна розплата за злочин має викликати схвалення громадськості і одночасно здійснити функцію попередження потенційних злочинців, адже свідомості азіата властиве ставити себе на місце іншого. Тому й метод особистого прикладу в Китаї і Японії є головним методом виховання батьками своїх дітей. Азійська «культура сорому» (що протилежна європейській «культурі провини») розвивається на основі клановості і солідарності жителів Сходу. Вона орієнтує свідомість індивіда на його власну общину: сором існує виключно у стосунках зі «своїми». Безчестя і сором співвідносяться із зовнішніми формами контролю: осудженням, насмішкою, покаранням, схваленням, заохоченням [2, с. 37].

Батьки карають своїх дітей із більшою жорстокістю, ніж чужих, оскільки ставляться до них небайдуже, зі значнішою вимогливістю (як до себе), вкладають у них душу і не бажають відчутти сором за результати своїх зусиль. Подібна формула сімейної етики відображається у карній політиці східних держав, законодавство яких ґрунтується на звичаєвому праві і конфуціанських традиціях родової відповідальності.

Саме поняття гуманності на Сході («людинолюбство», «жень» – у Конфуція) має особливий, неєвропейський зміст. Гуманність там передбачає не визнання автономії особистості, а визнання належності особи до общини,

громади, роду, нації – як умову її особистої гідності. Велич людини не в її сторонності і незалежності, а в її ролі у соціальній гармонії. Тому умовою бажаного консенсусу тут виступають не гарантії особистих прав, а додержання особистих обов'язків. Аспект особистих прав людини взагалі відносно закріплено в законодавстві (Китай, країни Арабського Сходу) [3, с. 141–144].

У той час, коли міжнародні демократичні стандарти розуміють консенсус як результат оптимального вирішення суперечностей, як стадію, що логічно наслідкує дискурсу і задовольняє індивідуальні інтереси кожного його члена, азійський правовий світогляд містить поняття консенсусу як ситуації, що альтернативна дискурсу, а не зумовлена ним. Консенсус – це те, що досягається за відсутності суперечностей і рівнощного відстоювання особистих прав. Оцінювання права як «управи», що знайдена відносно до інших, не відповідає азійській ментальності, а тому право не має там відповідного визнання і розвитку.

Східнослов'янський правовий менталітет має достатньо азійських рис, але тяжіє до європейської моделі. Патріархальність співвітчизників заважає укоріненню у нас принципів західної емансипації, у той час як «індивідуалізм і прагнення до волі» є перепорою для застосування сімейної моделі правової поведінки. Так, спроба впровадження кожної із демократичних цінностей в українському суспільстві пов'язана з її складною адаптацією до національних реалій.

Показовим є нещодавній невдалий російський досвід у правовій сфері, що стосується справ неповнолітніх. Активно реформуючи нормативну базу з питань опікування дітей, російське право розширило повноваження державних служб опіки та спростило механізм набуття опікунських прав приватними особами. Практика нетолерантного втручання органів опіки у сімейні справи громадян, необмежене і неконтрольоване передавання російських дітей у руки іноземних піклувальників, обмеження батьківських прав законслухняних громадян тощо – все це викликало громадянське обурення росіян, наслідком чого стала категорична відмова від прийняття закону про ювенальну юстицію, офіційно зазначена самим президентом. Так, наслідком забуття патріархальних традицій і сімейних цінностей у цивілізованому суспільстві загрожує стати свавілля державних установ опіки на кшталт американської правової моделі.

Хвиля західних демократичних пріоритетів і свобод, що захопила пострадянське суспільство, лишила нас багатьох традиційних ідеалів і звичаїв: колективної відповідальності, стриманості, самокритичності, громадської совісті, співчутливості, жертвовності, відчуття обов'язку тощо. Це обернулося радикальним переоцінюванням цінностей, досить болючим для значної кількості населення. Пріоритет особистих прав був сприйнятий як альтернатива суспільним цінностям і одержав зовнішню форму в ідеалі розкутості, само-

впевненості, цинізму, егоїзму, абсолютного задоволення собою і правового нігілізму. Певний культурний фарс, що тепер спостерігається, є продуктом щеплення американській демократичній свідомості ніцшеансько-веберівської філософії «створюваних цінностей» [4, с. 118].

Хоча християнській «культурі провини» притаманні індивідуалізм і стурбованість особистим буттям людини в світі більше, ніж публічним ставленням до неї [5, с. 114], все ж таки відмінними рисами ортодоксального бердяєвського інтелекту є прагнення самовдосконалення (ідея боголюдства), незадоволеність собою, внутрішні сумніви у власній правоті, переймання ідеєю загального блага, пріоритет особистої честі над особистою гідністю (служіння – над волевиявленням). Ці риси свідчать про значну відповідність якостей особистості вітчизняної культури – ціннісній системі «культури сорому». Можливо, це наслідок нашої наближеності до Сходу, або православних особливостей християнського світогляду, які багато в чому суперечать «протестантській етиці».

Таким чином, абсолютний відхід від вітчизняних культурно-історичних традицій моралі і права, а також православних особливостей розуміння свободи, відповідальності, справедливості, гідності, консенсусу є неприродним. Потрібен розумний симбіоз слав'янських традицій моралі і правових звичаїв із цінностями західної демократії. Інакше українське суспільство на шляху до остаточної відмови від об'єктивних форм моралі ризикує опинитися в ситуації не тільки постісторії, а й посткультури. За цих умов саме сім'я має виступити джерелом правових цінностей і шансом для порятунку правової ситуації, що склалася у пострадянських суспільствах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Михлин А. С. Высшая мера наказания: История, современность, будущее / А. С. Михлин. – М. : Дело, 2000. – 176 с.
2. Ерасов Б. С. Социально-культурные традиции и общественное сознание в развивающихся странах Азии и Африки / Б. С. Ерасов. – М. : Наука. Гл. ред. вост. лит., 1982. – 280 с.
3. Володина Н. В. Конституционно-правовые особенности Королевства Марокко / Н. В. Володина, Нафури Сана // Совр. право. – 2011. – №12. – С. 141–144.
4. Парамонов Б. Конец стиля / Б. Парамонов. – СПб. : Алетей; М. : Аграф, 1999. – 449 с.
5. Соммэр Д. С. Мораль XXI века / Д. С. Соммэр: пер. с исп. О. Б. Герасимова. – М. : ООО Изд. дом «София», 2004. – 528 с.
6. Львова О. Л. Правові документи про права людини в ісламі: характерні риси / О. Л. Львова // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2008/4. – С. 12–18.
7. Завадская Е. В. Соотношение традиционной и маоистской модели личности / Е. В. Завадская // Идеологические процессы и массовое сознание в развивающихся странах Азии и Африки: сб. статей. – М. : Наука, 1984. – С. 320–327.